

Sevginin İstismarı ve Sevgide Aşırılık (Kültler) –Excessive Attitudes in Love and Its Exploitation (Cults)–

ŞABAN ALİ DÜZGÜN
PROF.DR., ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
duzgun@ankara.edu.tr

*“Adalet sevginin halifesidir;
onun bulunmadığı yerlerde iş yapar.”
Arap Atasözü*

Özet

Sevginin, istismarından veya aşırılığından bahsetmek, sevginin ontolojisini/ yapısını ve ilintili olduğu farklı yapıları tanımakla mümkündür. Sevgiyi varlığın yapısal bir unsuru olarak görmek ve bu çerçevede başka yapısal unsurlarla birlikte mütalaa etmek, sevgiyi salt bir duyguya indirgeme hatasının önünü kesecektir. Sevgi, sadece bir insanî duygu olarak anlaşılırsa, kendine ait bir yapısının olduğu ve başka kavramlarla dokusal bir ilişkisinin bulunduğu göz ardı edilebilir. Bunun için de sevginin hangi kavramlarla bağlantılı olarak iş gördüğü tespit edilmeli, böylece ilişkili kavramlarla bağının koparıldığı durumlarda bir aşırılığın yahut istismarın olduğu yargısına ulaşılabilmelidir. Sevgiyle ilintili bu kavramlar arasındaki ilişkiyi tespit ettikten sonra, sevginin istismarının yahut sevgide aşırılığın, bu kavramlar arasındaki ilişkinin koparılmasıyla, başka bir ifadeyle insanın bütünlüğünün bozulmasıyla gerçekleştiğini göstermeye çalışacağız. Son tahlilde de, böyle bir istismarın önlenmesi için hangi ilke ve ölçütlerin temel alınması gerektiği üzerinde duracağız.

Abstract

The term love has multitude aspects, including spiritual and humane ones. To speak about the exploitation or misuse of love as it is emphasized in the

headline entails us to analyze the structure of this term and its affiliated ones. We are keen on perceiving the love as one of the building blocks of the very existence in order to avoid reducing it into a pure feeling or sensation. If the love is taken just a feeling, the fact that it has its own ontological structure with its relations with other terms could easily be ignored. So it is a must first to determine the connected terms of love such as volition, power, etc., without which love would straightforwardly go astray. To tear apart the relationship between love and related terms is to tear apart the very structure of human kind. In the final analysis the criteria that are necessary to avoid the distortion and exploitation of love will be tackled.

Sevginin Ontolojisi

Sevginin ontolojisinden bahsetmek, aslında varlığın ontolojisinden bahsetmek demektir; zira antik dönemden beri varlığın soyut ya da somut yapısına mutlaka, sevgi ve sevgiyle bağlantılı kavramlar yerleştirilmiş ve böylece sevgi, enerji ve gücün en yüksek biçimlerinden biri olarak kabul edilmiştir.

Ontolojik olarak, Tanrı'nın yarattığı ilk varlığın, kendisinde sevgi ilkesini taşıdığı ve bütün kozmolojik oluşumların, buna bağlı olarak meydana geldiği kabul edilir. Sevgiyi bu şekilde '**varlıkların birleşme sebebi**' olarak tanımlama geleneğinde Kindî'nin büyük bir ağırlığı vardır. Ona göre, duygunun ruhta yarattığı arzu ve istek, eylemlerin temel motiflerindedir.¹ İslam düşünürleri içinde, sevgiyi '**toplumsal bütünleştirici ve ülfet unsuru**' olarak görme geleneğinin başında ise Farabî durmaktadır. Farabî sevgiyi iradeye bağlamış, sevginin katılımının sağlandığı iradi eylemlerin adaleti tecelli ettirdiğine işaret etmiştir.² İbn Miskeveyh de aynı şekilde, sevginin toplumsal yapı içinde, bencilliği ve bireyciliği önleyen bir işlevi olduğunu ifade etmektedir.³

İslam bilginleri, sevginin her türlü tecellisinin kaynağını Allah'tan aldığı'nın altını çizmişlerdir. Kaynağını Allah'tan aldığı için de, insan ilişkilerindeki istikrar ve süreklilik fikrinin de bu kaynağın istikrarından geldiğini vurgulamışlardır. Bu görüşlerde belirginleştiği şekliyle, sevginin toplum içi uzlaşmayı sağlayan bir istikrar unsuru olarak görülmesi, sevgiyi salt bireysel bir duygu olmanın ötesine taşımaktadır.

1 Bkz. Kindî, *Üzüntüden Kurtulmanın Yolları*, neşr. ve terc. Mustafa Çağrı, İstanbul 1998.

2 Fârâbî, *Fusûlu 'l-medeni*, neşr ve terc. D.M.Dunlop, Cambridge 1961, s.143

3 İbn Miskeveyh, *Tehzîbu 'l-ahlâk*, Beyrut 1405/1985, 111, 112.

Varlığın ortak bir amacı gerçekleştirmek için birlikte hareket etmesi (*tevhid*) anlamında monizm de, varlığın mayasına yerleştirilen sevgi/rahmet ile mümkün olabilmektedir. Bu anlamda sevgi, ‘**amaç yaratan motif**’tir. Bir ağacı yetiştirmek için hava, su, toprak, güneş, vb. bütün varlıkları işbirliğine, ortak bir amaca (*tevhid*) yönlendiren sevgi ve karşılıklı bağıllık ilkesidir. Bu anlamda var kılma sevginin, yok etme de nefretin dışı vurumudur. Yerçekiminin birleştirici gücü, atom içindeki elektron ve protonların atomla ilişkileri, vs. hep sevginin fiziksel dünyadaki belirtileri olarak yorumlanagelmıştır.

Aynı şekilde, bilinçli sevgi, sempati, dostluk ve dayanışma sevginin toplumsal yansımalarıdır. Organik ve psiko-sosyal dünyada sevgi parçalanmayı, ayrılığı dolayısıyla bencilliği önleyici rolüyle her an aktif bir şekilde kendini göstermektedir. Sevginin yarattığı dayanışma ve birlik ruhunun yerini bencilliğe ve bireyciliğe terk ettiği bir ortamda, insanı nasıl bir yaşamın beklediğini Rus yazar Viladimir Solovyev çok anlamlı bir şekilde betimlemektedir:

*“Bencillik temeli üzerine kurulduğu sürece, vahşi tabiattaki hayat, kötü bir hayattır; onun yasası, bir **günah yasasıdır**. Aynı yasaya göre günah, kendi misillemesini içinde taşımakta ve bir kötülük, bir başkasını çağırılmaktadır. Bir varlık ötekine karşı düşmanca davranırsa, öbürleri de ona düşmanca davranmaktadır. Böyle bir düşmanlık, dünyevi kötülüklerin bir başka biçimi olan **acı çekmedir**. Tabiatta her şey birbirine karşı günah işlediği için, her şey birbirinden acı çeker. Bir varlığı öbürlerinden ayıran bu bencilliğin sonunda, her varlık, kendisine saldıran düşman bir çevre içinde yaşayan bir yabancısıdır. ... Bu varlığın bütün hayatı, bu düşmanca çevreyle mücadele etmek, kendini bütün dünyaya karşı korumaktır. Oysa kendisini bütün bu güçlere karşı koruyamaz; kendisi tek, güçler ise çoktur. ... Bu her biri ile ötekilerin çatışması, sonunda her varlığın yok olmasına kadar gider; düşman güçler, varlığın hayatını söndürürler ve çatışma evrensel bir çapta ölüm ve çürüme ile son bulur. Bütünlüğü dağılan tabiatta, hayat ağacının kökü **günah**, yeşermesi **hastalık**, meyvesi **ölümdür**”.*⁴

4 P.Sorokin, “Özgeci Sevgi”, *Aşkın Anatomisi*, içinde. Derleyen, A. Krich, çev. M.Harmanlı, İstanbul 2002, içinde, s.234-5.

Sevgi ile İlintili Kavramlar

Sevgi ve İrade

Filozoflar ve kelimacılar iradeyle muhabbet arasında sıkı bir ilişki kurmakta ve âlemi ilk yarattığı anda Allah'ın iradesinin muhabbeti de içerdiğini söylemekte ve böylece iradeyle muhabbeti birbirini tamamlayan unsurlar olarak görmektedirler. Bu durumda irade ile akıl arasında kurulan ilişkinin, muhabbetle akıl arasında da kurulması mümkün hale gelmektedir. Vahyin akli değil de, iradeyi eğitmeye geldiğini düşündüğümüzde, muhabbet yahut iradenin tek başına bırakılmasının insanın fitratına uygun olmayan sonuçlar yaratabileceği de ortaya çıkmış olur. İrade, insanı bir işi yapmaya sevk eden asli duygu ve güç anlamında muhabbeti de içerdiğine göre, insanın bir işi sevmesi, onu yapmaya yönelmesinin en güçlü motiflerindedir. Dolayısıyla tercih yetimiz yani iyiyi yahut hayırlı olanı seçme anlamında *ihtiyar*, irademizle ve muhabbetimizle doğrudan ilgili hale gelmektedir.

Sevgi, Kudret (İktidar İstenci) ve Adalet

Sevginin organik ilişkisinin bulunduğu en temel kavramlardan ikisi, *kudret* (ve yarattığı iktidar istenci) ve *adalet*dir. Zira sevgi, adalet yasalarını yahut iktidar yapılarını değiştirmezse, -nihai olarak- iktidar ve adalet sadece duygusal bir katkıda bulunmanın ötesine geçemez. İktidar arzusuna sevgi eşlik etmezse, adalet tecelli edemez. Sevgi, kudret ve adalet ilişkisi, bu üç kavramın temel birliğini gösterir ve yüce amaçların gerçekleşmesi, bunların işbirliği ile mümkün olabilir. Tek bir duygu yahut akta bağlanarak, yüce bir hedefi gerçekleştirmek mümkün değildir. Zira insan bütün varlığıyla (duygu, düşünce ve eylem dünyasının bütün unsurlarıyla) eylem sürecine katılmazsa, ulaşılan hedefin insanı bir bütün olarak tatmin etmesi de mümkün olamaz.

Doğaları gereği sevgi, kudret ve adalet birleşirler. Bu birleşme onları, kendi başlarına buyruk birer duyguya dönüşme riskinden kurtarır. Yapısal olarak bunlar birbirinden şüphesiz farklıdır ve kendi gerçeklikleri, tanım alanları ve güçleri vardır. Fakat bunların ayrı gerçekliğe sahip oluşları, ortak hedef için birleşmelerine engel değildir. Amacın birliği (gaiyyet) bunların birleştirilerek (*tevhid*) edilerek işletilmesini gerekli kılar. Bu birlik/tevhid gerçeği de kendini, insan varoluşunda, zamanda ve mekânda aktüelleştirir.

Sevgi ve kudret arasındaki ilişki, yaratmadaki temel özlere, niteliklere ve olgulara ilişkindir. *Sevgi ve adalet* arasındaki ilişki ise, olması gerekenleri yaratmaya dönük bir iradeyi var kılmayı hedefler. Sevginin adaletle birlikte düşünülmesi, sevgiyi salt bir duyguya indirgenmekten kurtarır.

Sevgi ve bundan doğan arzu ve haz, hayatın kendisi kadar reel kavramlardır. Zira hayata eşlik eden varlıkların, var kılınmalarını mümkün kılan sevgidir. Arzu, arzu olması bakımından kötü değildir. Ama arzu, yaşamın dinamiklerini oluşturmak üzere insanın diğer nitelikleriyle birleşmez de, otonomi ilan eder, diğer yetileri kendi güdümünde kullanmaya başlar ve peşinden sürüklerse, bu insan merkezinin ve beninin parçalanması demektir. Bu nokta, sevginin tahrifinden ve insan için yaratacağı yabancılaşmadan bahsetmenin de başlangıcını teşkil eder.

Sevgide İstismar: Amaç, Nesne ve Biçim Tahrifi

Sevgide Amaç Tahrifi

Sevgide istismar, sevginin amacına, nesnesine ve biçimine dönük olabilir. Sevgi gibi içeriğini yüce duygularla doldurduğumuz bir kavramı, bu içeriğe layık olmayan bir amaca yönlendirmek ve sevgiyi, ilişkili olan insani yetileri ve duyguları bu yönde harekete geçirmek, istismardır. Muhabbet/sevgi üst bir insani yeti ve değerse, yöneldiği amacın ve bu yönde yaptığı planlamanın bu üst değerle paralellik taşıması gerekir. Muhabbetin nesnesi genel ve tümel değerler olursa, amacına uygun davranılmış olur. Zira insanın onuru ve yüceliği ancak, insanlık için yarar getirecek düşünce ve eylemleri irade ederek ve bu yönde harekete geçerek; cesaretini, bireysel çıkarlar ve kısa vadeli yerel hedefler için değil yine evrensel hedefleri gerçekleştirecek şekilde aktif kılarak yakalayabilir.

İnsan birçok şeyin yanlış olduğunu aklen bildiği halde yapar; insanı bu yanlışlara yönlendiren faktörlerin başında amaç gelir. Amaç iradeyi tahrik eder. Amaçlar araçları mübah kılan unsurlar olarak görülerek hedefe varılmaya çalışılır. Oysa İslam'da amaçlar araçları mübah kılmaz. İslam amaç kadar, bu amaca götüren araçları da dikkate alır ve meşru bir temele dayandırılmalarını ister. Bir mümin meşru araçları kullandığı halde, amacına ulaşmamış olsa bile, amacına ulaşmış gibi bu emeği değerli ve saygın kabul edilir. Amaç gerçekleşmemiş olmasa bile, meşru araçlara yapışmış olmanın ve bu hukuku muhafaza etmenin getirdiği bir anlam ve değer vardır.

Sevginin Nesnesine Dönük İstismar ve Tahrif

Sevginin nesnesi, sevgiyi tüketmeyen aksine besleyen bir içeriğe sahip olmalıdır. Sevilen şey, '*kendinde bir amaç*' olarak sevgiye nesne yapılırsa, bunun makuliyeti sorgulanmalıdır. Örneğin; dünya, mal, kadın, vs. sevgisi kendinde bir amaç olarak konulursa, sevilen bütün diğer nesnelere ve varlıklar bizi buraya götüren birer araca indirgenmiş olur. Bu durumda sevginin gerçek nesnesi olamayacaklara kendinde bir amaç yükleyerek sevginin hedefi ve gerçek objesi haline getirmek, ana hedefi gözden kaçırmayı sebep olduğu için bir sevgi istismarıdır. Mal sevgisi, evlat sevgisi, vs. birer araç olarak Kur'an'da sunulur, bunlara kendinde amaç taşıyabilecek bir kalıcılık verilmez. Bu öyle bir araçsallıktır ki bazen varlıkları bazen de yoklukları imtihan için araç kılınır.

Kendinde bir amaç olamayacaklara yöneltilen sevgi acı verir ve insanı tüketir. Bunun aksine, amaç olmayı hak eden sevgiler, insanı yüceltir ve temel niteliği kalıcılık olduğu için de bir 'değer/kıymet' özelliği taşır. Kindî'nin işaret ettiği gibi, hüznün denilen duygu, esas itibarıyla insanın sevdiği ve istediği şeyleri kaybetmesinden kaynaklanmaktadır. Bunun için de, üzülme istemeyen insan, sevdiği ve istediği şeyleri yitip gitme tehlikesi taşımayan akıl aleminde/metafizik dünyadan seçmelidir.⁵

Sevgiye nesne yapılan kaynak öyle bir özelliğe sahip olmalıdır ki, bu ışığın kaynağı seven üzerinden herkesi aydınlatabilmelidir. Seven (insan), sevdiğiyle (Allah) öyle bir ilişki içinde bu hali yaşamalıdır ki, bu yaşantı sadece bireysel bir tecrübe olmanın ötesine taşıp insanlar arasında da etkisini gösterebilecek bir güce ve sürekliliğe erişmelidir. Böyle olduğu zaman, birey olarak seven insan, toplum içinde seven bir insan olarak şahsiyet kazanır. Böylece sevgi, salt bir zihinsel kavram veya duygu olmanın ötesine taşarak zihnin dışına çıkar ve kendisine üst düzey varoluş katmanında bir yaşam alanı açar. Bu noktada sevgi, Allah'ın '**kün**' emri ile yaratmasında olduğu gibi etkisini göstermeye başlar.

Bu aynı zamanda, sevgiye ilahi bir boyut eklenmesi ve bütünüyle dünyevi zeminde tüketilmesi arasındaki farkı ortaya koyar. Zira sevgiyi gerçek zemine oturtan niteliklerinden biri, kalıcılıktır. Bu kalıcılık, sevginin yöneltildiği nesnenin kalıcılığı ile ilgilidir. Değerlere kaynaklık eden Allah (Kayyûm) ve

5 Bkz. Kindî, *agy*.

gönderdiği din (*ed-dîn el-kayyim*), sevginin bir değer olarak ilişkilere renk verebilmesini bu kalıcılığına bağlar. Dünyada sevgiyi gerçek zeminine taşıyan temel unsur, Sonsuz Olan'la kurulan bu kalıcılığa yönelik aktlardır. Bu aktlar, sevgiyi salt bir duygu olmanın ötesine taşır ve onu bir 'değer'e dönüştürür. Değere dönüşünce de, sadece hakkında konuşulan bir kavram olmaktan çıkar ve varlıklar arasındaki ilişkilere renk veren varoluşsal bir aktör kavrama dönüşür. Böylece kökenini sonsuz bir varlıktan alan kavram, uhrevî hayatta sonsuz olarak yaşanacak hallerin sonsuz prototiplerini yaratır.

Sevgi, korelatiftir yani iki uçludur: Bir ucunda seven diğerinde de sevilen vardır. Bu iki varlık arasındaki ilişkinin biçimine ve niteliğine göre sevgi, aşk, tutku, nefret, vs. adlarını alabilir. O zaman şu soruyu sormak gerekir: Sevginin nesnesinin Allah olmasıyla sıradan bir varlık olması arasındaki fark nedir? Sevende yaratacağı görünümüleriyle sevginin gerçekliğine, kalıcılığına, üzerine sindiği kişide yarattığı kalıcı karakterle normal sınırlar içinde kaldığına ve bir aşırılığın aracı haline getirilmediğine hükmedebiliriz. İki varlık arasındaki ilişkiyi gösteren sevginin 'hak/gerçek' olduğunu ve sağlam bir zemin üzerinde yükseldiğini test edeceğimiz kriterlerimiz olmalıdır. O halde, Allah her şeyi hak üzere yarattığını beyan ettiğine göre, sevginin 'hak' olup olmadığını/gerçek formunu koruyup koruyamadığını yahut aşırılığa taşınıp taşınmadığını test etmemizi mümkün kılan ilkelerimiz nelerdir? Sevginin yönlendirildiği varlık, bahsi geçenler gibi somut değil de Allah gibi bir varlık olursa, böyle bir sevginin gerçek bir zemine oturduğunu nasıl görebilir veya gösterebiliriz? Allah tarafından sevildiğimizi, sevgimizin karşılıksız olmadığını nasıl test edebiliriz?

Şüphesiz Allah sevgisinin kendini göstereceği alanlar vardır: Kişisel ita-
atimizden, toplumsal ilişkilere kadar geniş bir yelpaze, bu sevginin kendini gösterdiği alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu kısaca itaat (ittiba) ve temel ilkelere bağlılık anlamında ahlak alanı olarak tanımlamak mümkündür. Zira ayette, Allah'ı sevmenin göstergesinin, ahlaki davranışlar şeklinde ortaya çıkması istenmekte ve buna dayalı olarak Allah'ın O'nu sevenleri seveceği ifade edilmektedir.⁶ Sevginin çıkar ilişkilerine bağlandığı durumlarda ise sevginin süreksizliğinin altı çizilmektedir:

“O gün, takvalılar dışında, dost olanlar birbirlerine düşman olur.”⁷

6 Âl-i İmrân 3: 31.

7 Zuhuruf 43: 67.

Sevginin Biçiminde İstismar ve Tahrif

İnsanın bütün beklentilerinin sınırlarını belirleyen temel bir insan yapısı (fitrat) vardır. Bu yapı içinde akıl özel bir yer tutmaktadır. Akıl, Allah'ın yeryüzündeki terazisi, insanın ise egemenlik gücü ve denge unsurudur. İnsan fitratının kaldıramayacağı yahut ona yabancı gelen duyusal veya duygusal girişim bu terazinin dengesini bozduğu için insanı uyarır. Mesela, Allah'ı sevginin somut nesnesi halinde tasarlama (birleşme, fena, hulul, vs.) fitratın kaldırmabileceği bir yük değildir. Böyle bir teşebbüs hem sevginin aşırılığına, hem de istismarına götürür. Bu yöndeki kabuller ve yorumlar da kült olmanın ötesine geçemez. Fenadan ve hulûlden bahsetmek demek, akılı aşan, irrasyonel bir alana taşmak ve dolayısıyla rasyonel ölçütlerin artık çalışmadığı bir alandan iş görmeye başlamak demektir.

Dengenin belli duygular lehine kaybedilmesi anlamında aşırılığın kaynağı sevgi değil, aşktır. Zira aşk, ani bir heyecanla kendini gösteren, kontrolü zor bir taşma halidir. İnsanın şuuru içinde yeri yoktur ve bilinci dışlar. Aşk geçicidir ve istikrarsızlığı temsil eder. Bunun aksine sevgi/muhabbet, içtenliğin ve içkinliğin bir yansımasıdır ve özünde istikrar vardır. Aşkta duygusallık ağır basar. Aşkın yönetimi altına giren insan, birden bire heyecanlanır ve duygu patlamaları yaşar. İnsanın düşünme, akıl yürütme, karar verme ve ardından yapma süreci, aşkın olduğu yerde tersinden çalışmaya başlar. Aşk insana önce yaptırır, ardından yapılan şeyin doğruluğu sorgulanır. Dolayısıyla eleştirel yeteneklerimizin ve rasyonel akıl yürütmelerimizin kullanımını dumura uğratacak kadar bizi başkasına bağlayan ve zihnimizi kaplayan her duygusal nitelik, aşırılıktır. Böyle bir duygu ve bağlılık hali, sevginin kontrolden çıktığı ve bağımlılığa dönüştüğü bir ruhsal körelmeyi temsil etmektedir.

Bununla birlikte, aşk'ın sevginin kötü ve zararlı şeklini ifade ettiği yolundaki kanaate katılmayan İbn Kayyim'e göre aşk formu da dâhil olmak üzere, her türlü sevgiyi iyi veya kötü kılan yöneldiği nesne veya varlıktır. Sevilen varlık öz bakımından sevgiye layık ise bu duyguda aşırıya gitmenin övülmesi gerekir. Hatta bu durumda sevenin esenliği sevgisinin yoğunluğunda aranmalıdır.⁸

Bu ikisi arasında yer alan bir tahlili Ragıb el-İsfehânî yapmakta ve aşkla ilgili olarak şunları kaydetmektedir:

8 İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ravzatü'l-muhibbîn ve nüzhetü'l-müşâkîn*, nşr. Seyyid Cümeyle, Beyrut 1987, s.73, vd.

“Muhabbetin ileri merhalesi, ifrat derecesi aşktır. Aşk ya haz alma kaygısıyla olur; hazdan kaynaklanan aşk yerilmiştir. Ya da faziletten kaynaklanır; aşkın bu türü övülmüştür. Menfaat sâikiyle aşk söz konusu değildir; çünkü fayda başkası için istenir, ama fazilet ve haz sadece kişilerin kendi nefisleri için murâd edilir”.⁹

Sevgi ya da Korkuya Dayalı Bağlılıklar

Özellikle inanç konularındaki bağlılıkların korkuya değil de sevgiye dayalı olarak gerçekleştirilmesi konusunda İslam bilginlerinin ciddi vurguları vardır. Ragıb el-İsfehânî, “Yeryüzünde olan her şeyi onlara verseydin, onların kalplerini birbirine ısındıramazdın. Ama Allah (ortak bir amaç olarak) onları birbirine ısındırdı”¹⁰ ve “İman edip salih amel işleyenlere Rahman bir sevgi verecek ve onları birbirine sevdirecektir”¹¹ ayetlerini anarak, inanç konusunda sevginin esas alınması gerektiğinin altını çizmektedir:

İnançla ilgili hususlarda sevgi, korkutmaktan, zorlamaktan (ikrah ve icbardan) daha üstün ve etkilidir. Zira korkutma, insanı nefret ettirip kaçırır, sevgi ise ısındırır ve yaklaştırır. Bu yüzden denilmiştir ki: ‘Sevgiden kaynaklanan itaat, korkudan kaynaklanan itaatten daha faziletlidir. Çünkü sevgiden kaynaklanan itaat içten gelir; korkudan kaynaklanan itaat ise dıştan gelir ve sebebinin ortadan kalkmasıyla yok olur.’¹² Aslında, insanın varoluşu gereği hissettiği ölüm korkusu hariç, bütün korkular öğrenilmiş korkulardır ve insanı kendi yarattığı kurgusal bir dünyanın tutsağı haline getirmektedir. Korkunun yarattığı bu tutsaklığın aksine, sevginin beraberinde özgürlüğü getirmesi, bütün kısıtlara ve engellemelere meydan okuması, içinde özgürleştirici bir kudret taşıdığını gösterir. Sevgi ve özgürlük arasındaki ilişkiyi P.Sorokin’den takip edelim:

“Sevgi yaşantısı en yüksek anlamında özgürlüktür. Bir şeyi sevmek, bağımsız bir şekilde, zorunluluk hissetmeden ve zorlama olmadan hareket etmek demektir. Bunun aksi de aynı derecede geçerlidir. Özgür olmak, insanın sevdiği şeyi yapması demektir. Bu anlamda sevgi ve özgürlük eşanlamlıdır; sevgi, en yüksek özgürlük biçimidir. Zorlama ve zorunluluk, sevginin

9 Ragıb el-İsfehânî, *İslam'ın Ahlaki İlkeleri – ez-Zerîa ila mekârimi 'ş-şerîa -*, Çev. Abdi Keskinsoy, İstanbul: Beşikçi Yay., 2003, s.355.

10 Enfâl 8: 53.

11 Meryem 19: 96.

12 Ragıb el-İsfehânî, *age*, s.356.

reddedilmesidir. Sevginin olduğu yerde zorlama, zorlamanın olduğu yerde sevgi olamaz. Sevgi ne kadar büyük olursa, özgürlük de o kadar büyük olur. Bütün insanlığı seven bir insan, bu insan evreninde özgürdür, bütün evreni seven bir insan, bütün dünyada özgürdür. Dünyadan nefret eden, kölelerin en büyüğüdür. Herhangi bir şey ya da insan, onun düşmanıdır; her şey ve herkes onu engeller, ona karşı çıkar, onu zorlar, ona baskı yapar; özgürlüğünü sınırlar. Cansız eşyalardan insanlara kadar, bütün dünya cellat dolu bir hapisanedir; onun için sevgi özgürlük, özgürlük ise sevgidir.”¹³

Sevgide Aşırılığın Yarattığı İstismar: Narsizm, Romantizm, Etnosentrizm, Fetişçilik veya Totemcilik

Bazı duygular aşırılığa itildiklerinde kendileri olmaktan çıkıp farklı bir hale evrilirler. Normal duyguların aşırılığa itilmesi insanda *marazî* bir hal yaratır. Örneğin, insanın duygu dünyasının temel oluşturucularından biri, korkudur. Bu duygunun normal sınırlarında tutulması insani bir halin ifadesidir ve hayatın güvenli bir şekilde sürdürülmesini sağlar. Hastalanmaktan korkmak, ölümden korkmak, sevdiğini kaybetmekten korkmak, vs. bunun örnekleridir. Bunlardan korkmadan hayatı yaşamaya çalışmak, çok da insani değildir ve riski yüksek bir yaşama atılmak demektir. Bunun tersinden bakıldığında, korkunun üst limitini aşmak ve her şeyden korkar olmak ise, normal insani bir hali gösteren korkunun farklı bir aşamaya evrilmesi demektir ki, bunun adı paranoyadır ve tedaviyi gerektiren marazi bir hale işaret eder. Korku bağlamında yaptığımız tahlil, bütün diğer insani duygular için de geçerlidir: normal insani bir duygu ifrata ya da tefrite vardırıldığında farklı isimlerle bir anomaliye dönüşebilmektedir.

Aynı şekilde, sevginin aşırılığa itilmesi romantizm, melankoli, narsizm, vs. aşırılıkları beraberinde getirmektedir. Kendi milliyetine, kendi mezhebine, vs. aşırı bağlılıklar, insanın denge noktasını yerinden oynatabilir. Modern dönemin aynı zamanda aşırılıklar çağı oluşu, kendini sevgi kavramı bağlamında da göstermiştir. Romantizmin bu döneme ait bir akım olduğunu hatırlamak yeterlidir. Aşırı sevgi, romantizmi bu da kontrol kaybını, boyun eğmeyi, mutiliği, aşırı itaati, aşırı uysallığı yaratır. Bunlar ise dengenin değil, dengesizliğin hâkimiyetine işaret etmektedir.

13 Pitirim Sorokin, “Özgeci Sevgi”, s.240

Nesnelere sevgi birikimi, bazen teknik dilde **çocuksuluk, fetişçilik veya totemicilik** diye adlandırılır.¹⁴ Bütün yerine parçaları yerleştirmek ve nesnelere sevginin gerçek nesnesi olmayı hak edenin yerine geçirmek, sevginin aşırılığa taşındığı en önemli noktalardan biridir. Bu nokta, sevgide kültürlerin de başlangıcını temsil etmektedir. Bu nesnelere o kadar sevgi emerler ve önemleri o kadar abartılır ki, sonunda, insanın nesnelere arasındaki ayrımı bulanıklaşır. Neyin birinci derecede öneme sahip olduğu, neyin olmazsa olmaz olduğu temel gerçeklik zeminini kaybeder ve kontrolü kaybedilen sevgi, gerçek olanın yerini fantezi ve kurgusal olanla çok rahat değiştirebilir. Bu kabuller toplumsallık kazandığı zaman da kültür oluşur ve insanlar kurgularına ve fantezilerine göre bir hayat sürmeye başlarlar.

Sevginin yöneldiği odaklar yahut ulaşmayı amaçladığı hedefler, **çatışma ve rekabet doğuran nesnelere olabilir**. Gençlik aşkları dâhil, maddi olan her şeye dönük olan sevginin bir tutkuya dönüşmesi ise nefreti ve şiddeti yaratır. Sevginin aşırılığa taşınmış boyutu durumundaki aşk, bu anlamda, rüya gibi denetimsiz bir alana aittir: dokunulmayacak olan/kendimizi gördüğümüz, aradığımızı bulduğumuz bir alan. Aşkın her zaman olgusal olmayan bir tarafı vardır. Bu olgusal olmama durumu kontrolünü zorlaştırmaktadır.

Sevgi, şehvi ve yıkıcı içgüdülerin karşılıklı etkileri ve birleşmeleriyle aşka dönüşebilir. **Benliğimizin ve güdülerimizin istekleriyle, aklımızinkiler** arasında bir uzlaşım sağlamak gereklidir. İlkel bir davranışla sevgi ve tutkuyla birçok nesneye bağlı olan insan, aynı zamanda nefret edebilir ve hatta öldürebilir de. Öldürme arzusunun sevme ile bulunması nasıl açıklanabilir? Bu durum, birçok insani unsurun karşılıklı etkileşim halinde birbirini dengeleyecek şekilde kullanılmadığını ve bağlanılan hedeflerin artık insana tahakküm etmeye başladığını gösterir.

Sevginin Gerçekliğinin Test Edildiği Alan: Sevginin Toplumsallaşması yahut Sosyal Etik

Bir kavram, görünümünün toplamına işaret eder. Sevgi terimi, hangi görünümüleriyle var olmalıdır ki, bunların toplamından hareket ederek sevginin varlığından bahsedebilelim? Bunun için de sevgi, bir ruh yahut duygu halinin ötesinde, aktüelleştiği bir alana transfer edilmelidir. Bu, sevginin bir görüngü-

¹⁴ Karl Menninger, "Nefret Karşısında Sevgi", *Aşkın Anatomisi*, der. A.Krich, çev. M.Harmanlı, İstanbul 2002, 177.

ler alanına aktarımı demektir. Zira mümin sadece düşünen, hisseden bir varlık değil, aksine eyleyen bir varlıktır. Felsefenin ‘düşünüyorum o halde varım’ ilkesi, dinde ‘yapıyorum, o halde varım’a dönüşerek anlam kazanır. Dolayısıyla teolojik olarak, kökenini kalıcı değerlerden ve bu değerleri besleyen bilgisel bir zeminden alan davranışları önemsemediğimiz altını çizmek isterim. Burada sevgiyi, salt davranışa indirmediğimiz gibi bir çıkarıma gidilmemelidir. Sevginin insanın özsel bir değeri olduğunu, kendisinden bağımsız bir cevher olarak yapısına yerleştirildiğini ve bu sebeple de kalıcılık özelliğinin bulunduğunu şüphesiz kabul ediyoruz. Ancak bu değerlerin dinsel bir çerçeve içinde mütalaa edilebilmeleri, ancak aktüelleştirilmeleriyle mümkündür.

Bilginler sevgi ve ahlak arasında sıkı bir ilişki bulunduğuna dikkat çekmişlerdir. Gazali muhabbeti/sevgiyi en nihai makam ve en yüksek değer olarak görür; şevk, üns ve rıza gibi ahlaki makamlar onun sonucunda gelir. Tövbe, sabır, şükür, zühd, takva, tevazu, cömertlik, adalet ve merhamet gibi erdemlerin özünde de sevgi vardır. Dini hasletler ve ahlaki erdemler sevginin meyvesidir.¹⁵ Gazali kişide sevginin varlığını gösteren işaretlerden bahsederken sevgiyi kökü yerde, dalları gökte, meyveleri dilde, organlarda ve gönüllerde bulunan bir ağaca benzetmektedir. Sevgi (merhamet), doğruluk (sahihlik) ve güzellik (hüsn) bu anlamda bütünlük bir yapı oluşturmaktadır.

Sevmek, hem var olmak hem de var etmektir. Allah’ın, varlığı ve insanı sevmesinin ilk etkisi, bunları var kılması olarak tezahür etmiştir; bunu da onları emniyete alması ve rızıklandırması takip etmiştir. Allah’ın varlığı sevmesi, varlıklar arasındaki bütün ilişkilerin sevgi, rahmet ve merhamet çerçevesinde gerçekleşmesinin de ana sebebidir. Dolayısıyla sevgi, aktüellik demektir. Sevginin salt anlatılan, aktarılan bir kült olmaktan çıkıp da gerçek/hak bir yapıya kavuştuğu çerçeveyi bu aktüellikte aramak gerekir. Allah’ı seven insan, gerçekten neyin peşinde olmalıdır? Bu durumda iki uçlu korelatif (seven-sevilen) bir kavram olarak niteliğimiz sevginin, can alıcı üçüncü boyutu ortaya çıkmaktadır: *sosyal etik* yahut *ahlak*.

Sevginin kaynağının sonsuz olana dayandırılması, tükenmemesinin ve her platformda gösterilebilmesinin bir garantisidir. Bu sevgi kaynağını yukarıdan alır, bu anlamda ilahi bir yapısı vardır; ama yukarıdan geliyor olması onu tek taraflı (asimetrik) bir kavram yapmaz. Bu dikey ilişki, aynı zamanda yatay ze-

¹⁵ *İhya*, IV, 294, 337-8.

mine taşınmalı ve varlıklar arasındaki ilişkide etkisini göstermelidir. Allah'la yarattıkları arasındaki ilişki, sadece insanlar arasındaki değil organik ya da inorganik bütün varlıklar arasındaki ilişkilere rengini veren bir sevgi ve merhamet ilişkisidir. Nasıl Allah, yarattıklarına merhametli davranmayı bir yükümlülük olarak üzerine almışsa,¹⁶ aynı şekilde insan da O'nun yarattıklarıyla ilişkilerinde bu merhameti hâkim kılan bir davranış ahlakı geliştirmelidir.

Sevginin kaynağı ilahidir ve daha varlık yaratılmadan önce Yaratıcı'nın bir sıfatıdır.¹⁷ Alemin yaratılması ile bu sıfat aktüelleşmiş olur. Ve ilk yaratmada olduğu gibi, her an bir işte olan Yaratıcı'nın devam etmekte olan yaratmasında da etkinliğini ve aktüelliğini gösterir.

Bu yaratma alanında bütün varlıklar, bir ilişkiler ağı oluştururlar. Bu ağ içindeki bütün varlıklar, aralarındaki ilişkileri Yaratıcı kudretin, yaratmasındaki davranış biçimini dikkate alarak gerçekleştirirler. Sevginin varlığın hamurunda olması, dünyayı bir ıstırap/şekavet/sefalet/trajedi alanı değil de bir saadet alanı olarak görmemize imkân verir. Burada sevilen her şey, sevilmemesinin meşruiyetini bu hamurdan alır. Bunun için de İslam ahlakı negatif değil, pozitif; yadsıyan değil, olumlayan bir ahlak özelliği taşır. Başka bir ifadeyle ilahi sevgi, bu dünyadaki bütün sevgileri dışlayan değil, aksine onları da kapsayan bir genişliğe ve belirleyiciliğe sahiptir. Zira Allah, sevgiyi (rahmeti) kendine ilke edinmiştir.¹⁸

Dinsel alanda sevgi, en yüksek değer olan Tanrı ile özdeşleştirilmiştir. Tanrı'nın yaratması, yol göstermesi, buyruklarına aykırı davrananları bile affetmesi bu sevginin göstergesidir. İnsanın bütün maddi eğilimlerine ve ayartılma risklerine karşı onu adil olmaya, affetmeye, doğru olandan şaşmamaya iten de bu sevgi kaynağına bağlılığıdır. İnsanlar arasında kendini farklı şekillerde gösteren sevginin (insanları, eşini, çocuklarını, maddi nesnelere sevmek, gibi) yuvarıda anılan özellikleri muhafaza ederek varlığını devam ettirmesi ve aşırılığa kaçmaması da bu kaynakla irtibatın bir sonucudur. Herşeyi seven ve her şeyi affedebilen Tanrı'nın, bu haliyle zihinde tutulması (takva, tezekkür, tefekkür ve

16 En'âm 6: 12.

17 Rahman suresinde ayetlerin dizilimi bunu göstermektedir: Rahman (varlığın hamurunu sevgiyle yoğuran), önce *varlık ilkelerini* bu hamura göre var kılmakta ('*Alleme'l-Kur'an*'), ardından insanı yaratmaktadır.

18 En'âm 6: 12.

teemmül), sevginin kök formundan kaymamasının da garantörüdür.

İnsanlar arasında sevginin gerçek şeklini gösterebilmesi, sevginin ana kaynağıyla/Tanrı sevgisiyle ilişkilendirilmesiyle mümkündür. Tanrı'yı sevmek de salt nominal bir iddia olmanın ötesinde, kendini mümin öznenin itaatinde ve dinsel pratiklerinde gösterir. Bu pratiklerin amacı da maliyeti ne olursa olsun, hak ve adaleti talep etmek ve her türlü eylemde yönü buraya çevirmektir. Yönelişindeki amacı hiç kaybetmeden ve ayartılmadan yolculuğa devam edebilmek, bu sevginin benliğimizde ve vicdanımızda kalıcı bir etki yaratmasıyla doğrudan alakalıdır. Bu ilgiyi kesmek, insanı benliksiz bırakır. Bu benliksizlik insanı sadece kökünden koparmakla kalmaz, gelecek hedefini de gözünden kaydırır. Benlik kaybı, hayatı çepeçevre kuşatan ve insanın anlam kaynağı olan kavramlarla irtibatın kopması demektir. Zira ayetin dile getirdiği gibi; Allah'ı unutanlara Allah da benliklerini unutturmakta, böyle bir yaşamı arzulayanlar benliksizliğin yarattığı bir hiçliğin kucağına itilivermektedirler.¹⁹ Burada benliğin unutturulması, başka muhtemel anlamların yanında, kişinin rasyonel benlik şuurunu yitirmesini ve sadece bedeni arzularının doyurulma eğilimini kendine dayatan hayvani benliğin hâkimiyetine girişini ifade etmektedir. Bu şekilde benliğini unutan insan, nefisini kaybeder ve *hüsrana* uğrar. Yaratılış hamurunda hem kıyııcılık hem de merhamet olan bir varlığı, merhametin kaynaklık ettiği adil bir davranışa yönlendirmek ancak bu bağın sağlamaştırılması ile mümkündür.

Nefs'in/benliğin bilgisi, iyi ve kötü niteliklerin bilgisine yönlendirir; bu da nefsi kirlerden arındırmak ve kötü olan şeylerin üstesinden gelmek için insanı üzerine sorumluluklar almaya götürür.²⁰ Nefs adına bu eylem şu anlama gelmektedir: Üzerine aldığı sorumlulukları yerine getirmesini sağlamak için, rasyonel nefis hayvani olan üzerinde *mürakabe*de bulunmalıdır. Bu aynı zamanda, bu tür sorumlulukların uygun bir şekilde yerine getirilip getirilmediğini gözlemlenmek ve uygun olandan sapmayı engellemek için bir *muhasebeyi* gerektirmektedir. Tanrı'nın bilgisine gelince, bu bilgi O olanın mahiyetinin ve vahyinde ifadelendirdiği şekliyle birliğin bilgisini kastetmektedir; nefis ve Allah arasındaki uygun ilişkinin anlaşılmasına imkân veren de bu bilgidir. Yine vahyinde Allah, hem dış dünyayı hem de insanın nefisini kendi hakikatini

19 Haşr 59: 19 (Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da kendilerine kendilerini unuttuğu kimseler gibi olmayın; çünkü onlar, yoldan çıkmış olanlardır).

20 Kur'an'a göre nefis uygun bir oran ve düzende yaratılmıştır. Neyin iyi neyin de kötü olduğunu bilir. Arındırıldığında kurtuluş, ayartıldığında ise ziyan gelir (91: 7-10).

gösteren deliller olarak sunmaktadır;²¹ bu durumda, Allah'ın yarattıkları, insanın mahiyeti ve nefsin psikolojisi konusundaki teemmül ve tefekkür, Allah'ın bilgisine ulaşmanın bir ön şartı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunlar tefekkürü gerektirmekte, tövbe, sabır, şükür, ümit, korku, tevhid, tevekkül gibi daha üst düzey faziletlerin aşama aşama gerçekleşmesinin yolunu açmakta ve sonunda da dünyevi hayattaki mutluluğun ve faziletin en zirve noktasını gösteren *muhabbetullaha* ulaştırmaktadır.²²

Hüsn, istihsan, ihsan, muhsin gibi kavramların anlam alanlarının hem güzelliği ve estetiği, hem de iyiliği, diğerkamılığı ve vericiliği ifade ettiğini dik-kate aldığımızda, sevginin ihsanı yaratmaya götüren bir süreci başlattığını da fark ederiz. Bu sürecin sonunda gerçekleşen insanın, Kur'an'ın takvanın da ötesine geçirdiği bir zihin ve davranış birlikteliğine sahip olduğunu görürüz. Zira Kur'an takva sahipleri için sadece hidayet kaynağı olduğunu söylerken,²³ ihsanda bulunanlar için hem hidayet hem de rahmet kaynağı olduğunu beyan etmektedir.²⁴ Buna bağlı olarak da Allah'ın kimlere muhabbet duyduğunu ve kimleri de muhabbetinden mahrum bıraktığını, muhabbet ve vüüd terimlerinin ifade edildiği ayetlerden takip etmek mümkündür:

“*İnanıp Salih amel işleyenlerin gönüllerine Rahman, sevgiyi (vüüd) hâkim kılacaktır*”²⁵

Aşağıda anılanların Allah'ın muhabbetini kazanacakları zikredilmektedir:

–Tövbe edenler (2:222)

–Salih amel işleyenler (2:195; 5:13)

–Adil olanlar (5:42; 49:9)

–Sabredenler (3:146)

–Allah rızası için mücadele verenler (61:4), vs.

Şu grupların da muhabbetten nasiplerinin olmayacağı ifade edilmektedir:

–Düşmanlık edenler (ta'tedû) (2:190)

–Yeryüzünde bozgunculuk yapanlar (28:77)

–Zalimler (42:40)

–Büyüklik taslayanlar (müstekbir) (16:23), vs.

21 Fussilet 41: 53.

22 Gazalî, *İhyâ*, agy.

23 Bakara 2.3.

24 Lokman 31.3.

25 Meryem 19: 96.

Sevginin kalıcı kılınmasının, dışa dönük oluşuyla ve vicdan, adalet gibi kavramlarla birlikte aktüelleştirilerek erdemlere kaynaklık etmesiyle doğrudan ilişkisi vardır. Kendi başına sevgi ve kaynaklık ettiği mutluluk, kalıcı olmadığı gibi başka erdemlere de kaynaklık edemeyen kısır bir haldir. Yeni değerler ve kalıcı haller üretmediği için de hem yaşamı sıradanlaştırır hem de kendisi sıradanlaşır.

İnsan Bütünlüğünü Sağlayan ve Sevgide Aşırılığı Önleyen Temel İlkeler

Öncelikle insanın yapısıyla ilgili olarak şu denklemin kurulması gerekir: İnsan **duygu, irade** ve **akıl dünyasından** oluşur. İnsanın bütünlüğünü oluşturan bu farklı dünyalar, birbiriyle bağlantılı olarak çalıştırılmalı ve birinin diğerine tahakkümü önlenmelidir. Bu dengenin korunması için, özellikle de duygu dünyası söz konusu olduğunda, insanın belli ilkelerle bağlantılı olarak bu yetilerini aktüelleştirmesi ve böylece ayağının yerden kesilmesini engellemesi beklenir. Bu ilkeler; öncelikle **varlık ilkeleridir**, sonra **ahlak ilkeleri, inanç ilkeleri, akıl ve mantık ilkeleridir**. Duygular bu ilkelerle, olumlu hedeflere doğru yönlendirilirken, bu ilkelere de duygular motivasyon unsuru olarak destek olurlar.

İnsanın duygu dünyasının bir dengesi vardır. Bu dengeyi sağlayan, onun rasyonel yetilerle olan irtibatıdır. Sevginin, korkunun, nefretin, vs. ölçüsünü koyan; ilk olarak bunların her birinin diğerleriyle olan ilişkisi, ikinci olarak da rasyonalitemizdir. Duyguların insan davranışlarında aklın denge unsuru olma özelliğini ortadan kaldıracak şekilde bir ağırlığa sahip olması, sevgide (yahut herhangi bir başka duyguda) aşırılığın başladığı noktayı gösterir. Sevgide aşırılık, sevginin diğer insani duygularla iletişiminin kopup da kendi başına kaldığı ve gerçeklik zeminini kaybettiği andan itibaren başlar.

İnsan sadece aklına göre yahut salt duygularına göre yaşayan bir varlık olarak değildir. İnsan sadece akleden bir varlık olmadığına göre, salt akıl çerçevesinde çizilen bir hayat, insani bir hayat olamaz. Sadece ama sadece seven bir varlıktan söz etmek de olası değildir; zira insanın hamuru sadece bu duyguyla yoğrulmamıştır. İnsan sadece yüreğinin götürdüğü yere gidecek bir varlık değildir, sadece aklının öngördüğünü de hayatın bütün tadı tuzu olarak ortaya koyamaz. Makul olanın insanın hem duygularına hem de rasyonel yapısına sinmesi, itidali getirir. İnsanın her bir yetisinin bir başka yeti tarafından kontrol edilmesi orta yolu yaratır ve aşırılığı engeller. Zira duygu dünyası her

zaman aşırı patlamalara hazırdır. Değişkenlik ve istikrarsızlık bu dünyanın temel özelliğidir. İnsan birdenbire aşırı bir korkuya kapılabilir, birdenbire aşırı bir bağlılık duygusu geliştirebilir ve bir gün önce sevdiğinden bir gün sonra nefret edebilir. Dolayısıyla doğası gereği sevginin de ait olduğu bu dünyanın değişkenliği ve istikrarsızlığı, sevgi de dâhil olmak üzere bunların belli ilkeler çevresinde kontrol edilmesini gerekli kılar.

Akıl verdiği kararın doğruluk, sağlamlık ve yararlılık kriterlerine uygun olması için bütün gücünü ortaya koyar; ama aklın yaptırım gücü yoktur, bir şeyi zorla yaptırılmaz. Aklın kategorik olarak yapılmasına hükmettiği bir şeyin, işlerlik kazanması muhabbetle ilintilendirdiğimiz *iradenin* işidir. *İradeyi harekete geçiren muhabbettir, muhabbeti harekete geçiren de insanın gayesi ve ulaşmak istediği hedeftir.* Bu gaye meşru değilse, belli ilkelerle çatışıyor, akıl müdâhil olur. (Akletme dediğimiz sürecin, sadr (göğüs), kalp, fuad (gönül), lübb (rafine akıl), nühâ ve hicr'in (yanlıştan alıkoyan akıl) birlikte çalıştırılmasından ibaret olduğunu söylediğimizde, aklın müdahalesinin çok katı bir müdahale olmadığı ortaya çıkar).

Sevginin diğer insan duygularından farklı tarafı, insanın doğal/fitri halinin sevgi temelli olmasıdır. Öfke, nefret, gazap gibi insani duygular ve haller arızîdir ve normalleştiğinde döneceği fitrî hal, sevginin hâkim olduğu haldir. Bu anlamda rasyonelliği öldüren, doğru tercihte bulunma (*ihtiyar*, yani hayırlı olanı seçme) yetisini körelten her türlü sevgi formu da, normalleştirilmesi gereken aşırı hallerdir.

Duygu dünyası kontrolünü kendisi sağlamaya çalışır ve kendi kriterlerini kendisi koyarsa, insanı duygu yoğunluklu varlık haline getirir. Artık insanın karar vermesinde, yaşam tercihlerinde entelektüel başarısızlıklar ve irade zafiyetleri ortaya çıkmaya başlar. Duyguları, iradesi, arzuları ve rasyonalitesi arasında uyum gerçekleştirerek bunları 'tevhid' ederek bir 'bütün' halinde işletme durumunda olan *hayvân-ı nâtuk*²⁶ dediğimiz insan, herhangi bir duyguyu öne çıkarması durumunda, varlık bütünlüğünü (*tevhidi*) parçalamış olur. Zira aklın ve iradenin kaybedilip, temel özellikleri değişkenlik olan duyguların kontrolüne verilen bir hayat baştan istikrarsızlığa kodlanmış demektir.

26 Nutuk, hem konuşmayı hem de mantığı içerdiği için *hayvân-ı nâtuk* ifadesi, mantıklı konuşan varlık şeklinde anlaşılmalıdır. Necm suresinde ifade edildiği gibi insanın temel özelliği konuşurken *hevâsını* değil mantığını işletmesidir.

Aklın ve iradenin kaybedilmesi yahut unutulması, bizzat insan benliğinin unutulması demektir (*hasret*). Bunun Allah'ın unutulmasıyla da doğrudan ilişkili olduğunu ifade etmek gerekir. Ayette ifade edilen Allah'ı unutanlara Allah'ın da benliklerini unutturacağı yönündeki uyarısını²⁷ tersinden okumak da gayet mümkündür. Kendilerini unutanlar Allah'ı da unuturlar; başka bir ifadeyle kendilerini Allah'a ulaştıracak yeteneklerini devreye sokmayanların, yarı yolda karanlığa gömüleceklerinde hiçbir şüphe yoktur. Buna göre, hasret yani benlik unutkanlığı hüsrân sonucunu doğurmaktadır. Asıl kaynaktan kopuş ve irtibatsızlık, insanda bir *hasret* hissi yaratır. *Hasretin* Kur'an'da bir ıstırap ve acı türü olduğunu hatırlamak gerekir: Kaçırılan, geri gelmez fırsatların yarattığı ıstırap. Bu hasret aynı zamanda hüsrân yaratır. Hüsrân, insanların bu bağlantısızlıklarının yarattığı bir sonuçtur. *Akl* işletmeyerek bu bağı koparmanın (*aklın* da insanı kendi benliğine, diğer varlıklara ve en önemlisi Allah'a bağladığını göz önünde bulundurduğumuzda) bir cezası olarak, Sisyphus gibi, tam dağın zirvesine çıkardım derken elindeki taşı tekrar aşağılara yuvarlanan insan, böylece kısır bir döngünün sürgit mahkûmuna dönüşmektedir. Sonra da kendi eliyle, yakıtı insanlar ve taşlar olan cehenneme çevirdiği dünyada huzuru mumla aramaktadır.

İnsanın nefsinin yani benliğini unutması, kendisini fiziksel ve metafiziksel varlık alanına bağlayan aklını (logos) ve sezgilerini (nous) devre dışı bırakmasına sebep olacak, bunun sonucu olarak da bütün varlığını fiziksel varlık alanına hapsedecek ve duy(g)u dünyasının bağımlısı olacaktır. İnsan rasyonel tarafının, duyguları tarafından bastırılmasına izin verdiğinde yaşayacağı benlik kaybı ve bilinçsizliği, hem kişinin rasyonel benlik şuurunu yitirmesini ve sadece bedeni arzularının doyurulma eğilimini kendine dayatan hayvani benliğe indirgenişini temsil edecek, hem de insanın aradığı hakikatin neliği bulanıklaşacaktır. İnsan tefekkürü, teemmülü, vs. salt duy(g)u dünyasının ardına takarak işlevsel kılmaya çalışır ve rasyonel tarafını bu alana kilitlerse, hakikatin neliğine ve kesinliğine (*yakîn*) ilişkin hiçbir bilinç geliştiremez.

Bu yakîn hali, insan yapısında sevginin de yerini belirleyen bir ön bilincin varlığını gerektirir. Bu ön bilinç, yani insanın kendini bilmesi, ilintili olacağı

27 Haşr 59: 19.

varlık alanlarına ilişkin bilginin de ön hazırlığını içinde barındırır. *Yakîn* dereceleri dediğimiz bilgi sınıflaması, bu potansiyelin deşifre edilmesinden ibarettir. İnsanın bu bilgisi, kendisiyle ulaşabileceği varlık alanları arasında bir uzlaşma yaratır. Bu uzlaşma da insan benliğinde bir dinginlik ve islam (küçük *i* ile) denen huzuru var kılar.

Dinin sevgiye yüklediği anlam, yani bir duygunun farklı duygularla işbirliğine yönlendirilerek tek bir hedefe odaklanması (*tevhid*) ve bundan bir hayrın ve *hayât-ı tayyibenin* (övgüye değer bir yaşam) yaratılması, bu anlamda seküler bir mutluluk ve sevgi tanımının ötesine geçmektedir. Zira din, duyguları kavramsal boyutlarıyla yani salt tanım içerikleriyle almamakta, bunları yakinen yaşanan bir gerçekliğe/hakikate dönüştürmek istemektedir. Bu gerçeklik/hakikat, varlığını *Hak* olandan almaktadır. Varlığın hamuruna muhabbeti zerk eden *Hak*, bu muhabbetin bütün ilişkilerde kendini göstermesini ister. Allah, varlığa olan muhabbetini nasıl bir hikmet çerçevesinde yaratarak göstermişse, aynı şekilde, yarattıkları da, bir hikmet çerçevesinde eylemlerde bulunarak Yaratanı taklit edeceklerdir. Bütün insani duyguların gerçeklik/hakikat zeminini, en iyiyi, en hakikiyi, en kalıcı olanı var kılmaktan geçmektedir. Zira hak yahut hakikat, fitrata uygun bir oluşu ve davranışı niteler. Yine doğru olduğu kabul edilen bir şeye uygun davranarak onu doğrulamayı imler. Seven bir Yaratacının yarattıklarına bu sevgiden pay verdiğini kabul ettiğimize göre, bunu doğrulamanın yolu buna uygun davranmaktan başka nasıl gösterilebilir ki?

‘Benlik’ doğru yola yani fitratıyla uyumlu bir şekilde iyi ve doğru olana doğru bir eğilim gösterdiğinde, üzerine ilahi bir huzur (*sekîne*) inmekte,²⁸ ve Allah’ın zikrinde sükûn bulana, O’nun ulûhiyetinde karar kılana ve meleki afâkın en yüksek seviyelerine çıkana kadar ilahi feyizler ardı ardına ona nüfûz etmektedir. Kur’an nefsin bu aşamasını, *nefs-i mutmainne* olarak tanımlamaktadır.²⁹ Sevginin uygun olmayan hedeflere yönlendirilmesi insandaki *nefs-i hayvânî*’nin aktifleştirilmesi demektir. Bu da *nefs-i nâtikanın* (rasyonel benlik) atıl hale gelmesine sebep olur. İnsan benliği bu yönlerden hangisini tercih ettiğine bağlı olarak, bir saadet ya da şekavet hali yaşar. İnsan benliği bu iki yönelime de sahiptir ve her iki yönelimin kullanacağı destek kabiliyetleri vardır. Sevgi; arzu ve şehvete ve bu ikisinin yarattığı kıskançlık,

28 Bakara 2: 248; Tevbe 9: 26; Fetih 48: 4.

29 Feer 89: 27.

öfke, saldırganlık gibi davranışlara dönük olarak tutulduğu zaman hayvani yönü, bunun tersine insanı öncüller koymaya ve sonuçlar çıkarmaya yönlendirecek ve en iyiyi seçmeye sevk edecek kadar kontrollü çalıştırıldığında da entelektüel tarafı temsil etmektedir. Kötülüklerin ve faziletlerin tanınmasına insanın entelektüel tarafı imkân verdiği için, muhabbete dayalı olarak ortaya konacak davranışların kötülüğe değil de birer erdeme kaynaklık etmesine imkân verecek olan, böylece de ahlaki davranışlar dizgesinin oluşmasına yardım eden insanın bu rasyonel tarafıdır.

Öte taraftan aklın bu yeteneğinin her zaman iyi yönde kullanılmadığını, başka bir ifadeyle bir şeyin erdem olarak tanınmasının zorunlu olarak onu yapmaya yönlendirmediğini; aklın, bütün bilme ve keşfetme yetilerine rağmen, iyi olanı yaratma noktasında iradeyi tek başına harekete geçiremediğini ve sağlam bir karakter yaratamadığını biliyoruz. Bunun için de iyi bir karakter kazanabilmesi için irade, amaçlı bir düşünce ve tefekkür eğitiminden geçirilmelidir. Sadece bu başarıldığında akıl ve irade birlikteliği hikmeti gerçekleştirebilir. Bunun sağlanması durumunda, insanın arzu ve kızma yetileri eğitildiğinde, itidal/ılımlılık ortaya çıkar. Arzu ve kırgınlık, aklın hizmetine verildiğinde adalet gerçekleşir; bu iki bedeni kabiliyet, mutluluğun elde edilmesine götüren rasyonel nefsin ameli kabiliyeti tarafından eğitilip disipline edildikten sonra uyumlu bir karakter elde edilebilir.³⁰ Bu uyumlu karakteri elde ettikten sonra sevgi yedeğine ılımlılığı, cesareti, hikmeti ve adaleti alarak işlevsellik kazanır. Sevgi, ilahi boyutundan sıyrılarak sadece hayatın geçici boyutuna referansla anlaşılırsa, durmadan farklılaşan ve değişiklikler geçiren bir hale indirgenmiş olur. Oysa bir halin, erdem olarak adlandırılabilmesi, tekrara dayalı olarak karaktere işlemiş olmasına ve böylece kalıcılık özelliği kazanmasına bağlıdır.

Sonuç

Hayata kaynaklık eden ve sadece insanlar değil bütün varlıklar arasındaki ilişkinin ana damarında akmakta olan sevginin, farklı biçimlere büründürülerek istismara uğratıldığı ve aşırılığa taşındığı bir gerçektir. İdeal bir yaşamın ve saadetin muharrik gücü olarak varlığın yapısına yerleştirilen sevgi, aşırı

30 Bkz. Gazalî, *Mîzanü'l- 'amel*, Beyrut, 1986, s.59.

uçlara taşınmak suretiyle istismar edilebilmekte, böylece de varlığın yapısına yerleştirilme amacına aykırı olarak birleşmenin değil parçalanmanın, mutluluğun değil trajedinin, bir unsuru haline gelebilmektedir. Sevginin istismarını yahut aşırıya taşınmasını önlemenin tek yolu, bütün insani yeteneklerin birbirini dengeleyecek şekilde çalıştırılmasından geçmektedir. İnsan sadece seven yahut korkan ya da düşünen bir varlık değildir. Bunların bütünü topladığımızda insanı elde etmekteyiz. Bu duygu ve zihin hallerinin birbirine bağlı olarak çalıştırılması dengeyi ve itidali sağlamakta, bunun aksine birinin öne çıkarılıp diğerlerinin bastırılması ise aşırılığa ve istismara kapı aralamaktadır. Bu aşırılık sevgide de, korkuda da, rasyonalite de aynı oranda risk unsurudur ve insanın bütünlüğünü bozmaktadır. Bu yazıda insanın bütünlüğü noktası dikkate alınarak sevgiye ilişkin bir tahlil yapılmış ve bu bütünlüğün bozulmasının insan için yaratacağı risklere dikkat çekilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Kindî, *Üzüntüden Kurtulmanın Yolları*, neşr. ve terc. Mustafa Çağrıçı, İstanbul, 1998.
- Fârâbî, *Fusûlu'l-medenî*, neşr ve terc. D.M.Dunlop, Cambridge, 1961.
- Gazzali, *İhya*, IV, 294, 337-8.
- _____, *Mizanü'l- 'amel*, Beyrut, 1986.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ravzatü'l-muhibbîn ve nüzhetü'l-müşâkîn*, neşr. Seyyid Cümeily, Beyrut, 1987.
- İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-ahlâk*, Beyrut 1405/1985.
- Menninger, Karl, "Nefret Karşısında Sevgi", *Aşkın Anatomisi*, der. A.Krich, çev. M.Harmancı, İstanbul, 2002.
- Râgıb el-İsfehânî, *İslam'ın Ahlaki İlkeleri –ez-Zerîa ila mekârimi's-şerîa-*, Çev. Abdi Keskinsoy, İstanbul: Beşikçi Yay., 2003.
- Sorokin, P., "Özgeci Sevgi", *Aşkın Anatomisi*, içinde. Derleyen, A. Krich, çev. M.Harmancı, İstanbul, 2002.